

MÖVZU 5. TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN MƏZMUNU VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

PLAN:

1. Pedaqoji psixologiyada təlim nəzəriyyələri
2. Təlimin psixoloji məzmunu

Təlim problemi Pedaqoji psixologiyanın qarşısında həm nəzəri, həm də tətbiqi problem kimi durur. Təlimin nəzəri problem kimi həlli ilk növbədə onun nəzəri əsaslarını, qanunauyğunluqlarını psixoloji aspektdə açmağı tələb edir. Bir **nəzəri problem** kimi təlim fəaliyyətinin psixoloji strukturunun açılması, onun motivlərinin, məqsədlərinin və vəzifələrinin dəqiqləşdirilməsi, təlim fəaliyyətinin müasir tələblərdən irəli gələn konsepsiyaların aşkara çıxarılması Pedaqoji psixologiyanın həll etməli olduğu əsas problemlərdən hesab edilir.

Bu məsələlərin həlli üzərində çalışan psixoloqlar təlim nəzəriyyəsini bir sıra istiqamətlərdə inkişaf etdirmişlər. Bunları ümumiləşdirdikdə Pedaqoji psixologiyada aşağıdakı təlim nəzəriyyələri diqqəti cəlb edir: **1/** izahlı illüstrativ (ənənəvi təlim); **2/** proqramlaşdırılmış təlim; **3/** problemlə təlim; **4/** tərbiyəedici təlim.

İzahlı-illüstrativ təlimdə müəllim-subyekt, tələbə isə obyekt idarəetmənin əsas ünsürləridir. Onların arasında düz və əks əlaqə mövjudur. Müəllim materialı izah edir, faktları sübut edir, əsaslandırır, sxemlər çəkir, təcrübə nümayiş etdirir. Şagird isə baxır, müəllimə qulaq asır, materialı dərk etməyə çalışır, düşünür, müqayisə edir, ümumiləşdirir, təsəvvüründə janlandırır. Bu o deməkdir ki, düz əlaqə vasitəsi ilə müəllimdən şagirdə müəyyən informasiya verilir. Müəllim əks əlaqə kanalı vasitəsi ilə sinfin bütün şagirdlərinin materialı mənimsəmə səviyyəsi haqqında müəllim məlumat əldə edə bilməz. Buna ona fiziki imkan da çatmaz. Ənənəvi təlimin əsas nöqsanı da bundan ibarətdir.

Proqramlaşdırılmış təlim təlim prosesi üzərində daimi nəzarət qoymağa və onu düzgün tənzim etməyə imkan verir. Proqramlaşdırılmış təlim həm maşınla, həm maşınısız təşkil edilə bilər. Proqramlaşdırılmış təlimin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təlim alan-öyrənən proqramın əvvəlki jəhətlərini öyrənmədən sonrakı mərhələyə keçə bilməz. Bu təlim proqramının bütün tərkib hissələrinə ardıcılıqla yiyələnməyi tələb edir. Proqramlaşdırılmış təlim proqramının tam mənası ilə öyrənilməsinə yönəldilmiş olur. Bu təlimin köməyi ilə müəllim materialı daha çox şagirdə mənimsədə bilər.

Problemlə təlim belə aparılır: şagirdlərə ya müəllimin iştirakı ilə, ya da müəllim olmadan fikri məsələni həll etmək tapşırılır. Şagirdlər fikri məsələnin həlli yollarını axtarırlar, fərziyyəni əsaslandırırırlar və onun doğruluğunun yoxlama yollarını müəyyənləşdirirlər, müşahidə və eksperiment aparırlar, onların nəticələrini təhlil edirlər, fikirlərini sübuta yetirməyə çalışırlar. Problematik təlim məntiqi,

elmi, yaradıcı mühakimə yürütməyi öyrədir, təlimi daha inandırıcı, emosional edir, intellektual hissləri inkişaf etdirir.

Tərbiyəedici təlim tədris materialının tərbiyəedici imkanlarını, nail olunacaq tərbiyə məqsədlərini müəyyənləşdirir. Bu təlim şagirdlərdə ümum-bəşəri dəyərlər əsasında tərbiyə edir, onlarda məsuliyyətlik, müstəqillik, diqqətlik kimi həyati əhəmiyyəti olan keyfiyyətləri formalaşdırır, şagirdləri məkədaşlıq etməyə ruhlandırır.

Təlim və onun keyfiyyətini idarə etmək mühüm **tətbiqi problem** kimi Pedaqoji psixologiyanın qarşısında durur. Təlimin forma və metodlarından istifadəni, təlim prosesində şagirdlərin inkişafının psixoloji xüsusiyyətlərini öyrənmək bu sahədə müəllimi zəruri bilikləri mənimsəməyə yönəltmək deməkdir.

Təlim insanın əsas fəaliyyət növlərindən biridir. Məktəb yaşı dövründə təlim aparıcı fəaliyyətə çevrilir. Onun üçün şagirdlər müəyyən məlumatları, hərəkətləri mənimsəyirlər. Təlim prosesində aşağıdakı məqsədlərə nail olma baş verir:

1/ hər hansı bir fəaliyyət növünün müvəffəqiyyətlə təşkil edilməsi üçün lazım olan gerçəkliyin zəruri xassələri haqqında məlumatların mənimsənilməsi;

2/ həmin fəaliyyət növlərini təşkil edən yol və əməliyyatların mənimsənilməsi;

3/ qarşıda duran məsələnin həllində lazım olan yol və əməliyyatları düzgün seçmək və onlara nəzarət etmək üçün məlumatlardan istifadə qaydalarını mənimsəmək.

I halda biliklərin, **II halda** vərdişlərin, **III halda** isə bəjarıqların yaranması baş verir. Deməli, təlim o zaman mümkündür ki, bilik, bəjarıq və vərdişə yiyələnmək üçün insanın fəaliyyəti şüurlu məqsədlərlə idarə olunsun. Həqiqi mənimsəmə idrak məsələlərinin həlli ilə bağlı olan fəal prosesdir. Bu mənimsəmə nətişəsində əldə edilən biliklər müəyyən sistem təşkil edir və təjribəyə tətbiq oluna bilər.

Təlim şagirdlərin biliklər sistemini mənimsəmələrinə və həmin bilikləri təjribəyə tətbiq etmək üçün lazım olan vərdiş və bəjarıqlara yiyələnmələrinə yönəlmiş məqsədyönlü idrak fəaliyyətidir. **Təlim** məqsədyönlü prosesdir. Təlim prosesində öyrədən müəllim, öyrənən isə şagird (tələbə) olur. Onların qarşılıqlı təsiri nətişəsində şagird (tələbə) bilik və vərdişlər əldə edir. Müəllim isə həmin prosesi idarə edir.

Təlimin müvəffəqiyyəti psixoloji jəhətdən bir-biri ilə bağlı olan **3 amildən** asılıdır: **nəyi** öyrədirlər, **kim və neyə** öyrədir, **kim** öyrədirlər.

Birinji, təlimin xarakteri mənimsəməli olan materialdan, onun məzmun və sistemindən asılıdır. Təlimin məzmununun düzgün seçilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Təlimin məzmunu düzgün seçilmədikdə, şagirdlərə dolaşlıq, çətin, yenilik xarakteri daşımayan materiallar təqdim olunduqda onlarda asanlıqla həmin

materiallara qarşı psixoloji doyumluq yaranır. Təlim prosesində fəallıq aradan qalxır.

İkinjisi, təlimin xarakteri müəllimin şəxsi keyfiyyətlərindən Pedaqoji və metodiki ustalığından, hər bir halda tətbiq etdiyi konkret tədris metodundan, şagirdlərin psixologiyasını dərinədən bilməsindən və s.–dən çox asılıdır. Müəllim öz şəxsi keyfiyyətləri ilə şagirdlərə nümunə olmalıdır. Onda yüksək Pedaqoji mərifət, Pedaqoji ünsiyyət keyfiyyəti formalaşmalıdır.

Təlimin müasir metodlarından yerli-yerində istifadə edə bilməyən müəllim öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilməyəjəkdir.

Üçünjüsü, təlim prosesi şagirdin xüsusiyyətlərindən, onda təlimə qarşı münasibətin yaranmasından, onun meyl və maraqlarından, tələbat və öyrənməyə qabillik imkanlarından da çox asılıdır. Təlim prosesi şagirdlərin (tələbələrin) fərdi-psixoloji və yaş xüsusiyyətləri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Bu jəhətlər nəzərə alınmadan təlim fəaliyyətini təşkil etmək və lazımi müvəffəqiyyətə nail olmaq mümkün deyildir.

İnsan təlimin köməyi ilə bəşəriyyətin təjribəsinə yiyələnir. Həmin təjribənin öyrənilməsinin, mənimsənilməsinin başlıca yolu isə təlimdir.

Təlimin psixoloji strukturuna aşağıdakıları daxil etmək mümkündür: idrak tələbatları, təlim motivlərinin məqsədləri və vəzifələri, tədris işləri, özünənəzarətə keçən nəzarət, özünüqiymətləndirməyə keçən qiymətləndirmə.

Öyrənmə insanın idrak tələbatlarından başladıqda onun fəallığını təmin edən əsas amilə, motivə çevrilir. İdrak motivləri və vasitəli motivlər şagirdi (tələbəni) öyrənməyə təhrik edir.

Nəticədə şagirdə (tələbədə idrak tələbatı yaranır. Bu mənada təlimin motivləşməsi, motivasiya sahəsinin yaranması mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Öyrənmənin (təlimin) strukturunda təlim məqsədləri və vəzifələrinin də özünüməxsus yeri və rolu vardır. Öyrənmə planlı, müəyyən məqsəd və vəzifələri yerinə yetirəjək şəkil aldıqda təlimə çevrilir, bilik, bəjarıq və vərdişlərin mənimsənilməsinə gətiribə çıxarır. Təlim fəaliyyətinin məqsədi müvafiq bilik, bəjarıq və vərdişlərin əldə edilməsindən ibarətdir.

Tədris işləri müxtəlif olur. Buraya təhrikədiji (ijraədiji), proqram məqsədli, fəal əməliyyatlı, nəzarət-tənzimediji (qiymətləndiriji) işləri aid etmək olar. **Təhrikədiji işlər** insanı fəaliyyətə yönəldir.

Proqram məqsədli işlər proqram tələblərini ödəməklə bağlı olan şifahi və yazılı çalışmalardan, laborator işlərindən və s. ibarət olur.

Fəal əməliyyatlı tədris işləri şagirdlərin fikri fəaliyyətini fəallaşdırmağa yönəldilən, onlarda idrak fəallığı yaradan işlərdir. Bu jür tədris işləri şagirdlərin (tələbələrin) əqli inkişafına təkən verir. Onlar oxuduqlarını yadda saxlayıb yadda salmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda həmin materialı dərk edir, anlayırlar.

Təlimin strukturuna daxil olan **nəzarət-tənzimediji tədris işlərinin** də rolu çox böyükdür. Bu işlər qiymətləndiriji, yoxlayıji xarakter daşıyır. Bunların köməyi ilə şagirdlərin təlim fəaliyyətini idarə etmək mümkün olur.

Burada özünənəzarətə keçən nəzarətin və qiymətləndirmənin rolu da xüsusilə böyükdür.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Əlizadə Ə.Ə. Yeni Pedaqoji təfəkkür. Bakı, 2001
2. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin aktual məsələləri. Bakı, 1998
3. Əlizadə H.Ə. Tərbiyənin demoqrafıq problemləri. Bakı, 1993
4. Əliyev R.İ. Tərbiyə psixologiyası. Bakı, 2006
5. Əliyev R.İ. Şəxsiyyət və onun formalaşmasının etnopsixoloji əsasları. Bakı, 2000
6. Əmiraslanova S.F. «Çətin» uşaqlar və onlarla aparılan işin psixoloji xüsusiyyətləri. Bakı, 2000
7. Həməzəyev M. Ə. Pedaqoji psixologiya. Bakı, 1991
8. Həməzəyev M.Ə. Yaş və Pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, 2003
9. Məmmədov A. Təlimin psixoloji əsasları. Bakı, 1993
10. Qaralov Z. Tərbiyə. I-II hissəli. Bakı, 2003
11. Stolərenko L.D. Pedaqoqiçeskaə psixoloqiə. Rostov-na Donu, 2000